

УДК 82.091

DOI: 10.26565/2227-1864-2019-81-02

«Інтермедіальність» як категорія літературознавства й медіології

Г. О. Савчук

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
e-mail: gsavchuk@bigmir.net; <https://orcid.org/0000-0003-2690-0915>*

Стаття присвячена теоретичним проблемам взаємодії мистецтв і терміну «інтермедіальність», якому властива певна аморфність. Проаналізовано структуру цього поняття, словотвірний аспект. Окреслено кореляцію понять «інтермедіальність» та «інтертекстуальність». Дефініцію В. Просалової оцінено як найбільш адекватну (інтермедіальність – «це спосіб кореляції мистецьких явищ, наявність у художньому творі елементів, транспонованих з інших видів мистецтва»). На прикладі нової української літератури показано екстремуми індексу інтермедіальності: творчість Т. Шевченка, кінець XIX – початок XX століття, 20–30 роки XX століття, епоха шістдесятництва, епоха постмодернізму.

Ключові слова: інтермедіальність, література, мистецтво, медіа, медіологія

Савчук Г. О. «Интермедиальность» как категория литературоведения и медиологии

Статья посвящена теоретическим проблемам взаимодействия искусств и понятию «интермедиальность», которому свойственна определенная аморфность. Проанализирована структура термина, словообразовательный аспект. Очерчено корреляцию понятий «интермедиальность» и «интертекстуальность». Дефиниция В. Просаловой оценена как наиболее адекватная (интермедиальность – «это способ корреляции художественных явлений, наличие в художественном произведении элементов, транспонированных из других видов искусства»). На примере новой украинской литературы показаны экстремумы индекса интермедиальности: творчество Т. Шевченко, конец XIX – начало XX века, 20–30 годы XX века, эпоха шестидесятников, эпоха постмодернизма.

Ключевые слова: интермедиальность, литература, искусство, медиа, медиология

Savchuk G. O. "Intermedialism" as a category of literary studies and mediology

The article is devoted to theoretical problems of the interaction of arts and the term "intermedialism", which has certain amorphous features. The causes of attention to intermedial aspects of culture in the last decade are explained. In particular, it is a question of weakening of the cognitive function of literature and, accordingly, enhancing its aesthetic component and the development of hybrid genres. The study of intermedial aspects actualizes the study of literature in general. In the literary dictionary the term "intermedialism" was first introduced by Oge A. Hansen-Leo in 1983. The structure of this concept, the word-building aspect are analyzed. In modern mediology the phenomenon of art is considered at the level of other semiotic entities, so the work of art is a media, mediator, ingot of information and a quiz. The positions of M. Maklyueen and L. Elström are given. The terms "interaction of arts", "synthesis of arts", "interpenetration of arts" have exhausted their lexical potential, faced with the specifics of new types of creativity (for example, net art, street art), although they are still actively used in art studies studios. The correlation between the concepts of "intermedialism" and "intertextuality" is outlined. The definitions of "intermedialism", interpretation of the interaction of art by Y. Lotman, Y. Kristeva, A. Hansen-Löve, N. Tishunina, V. Prozalova and other researchers are given. The definition of V. Prozalova is considered to be the most adequate (intermedialism – "is a way of correlating artistic phenomena, the presence in artistic works of elements transposed from other forms of art"). Attention to the fact that "intermedialism" is also a methodology of literary analysis is drawn. The example of the new Ukrainian literature shows the extremes of the index of intermedialism: the works of T. Shevchenko, the end of the XIX – early of the XX century, 20-30 years of the twentieth century, the epoch of the sixties, the era of postmodernism. The reasons for the writers' appeal to other types of art are explained: the universalism of the artistic thinking of T. Shevchenko, the image of the Subject in modernism, the rapid development of arts in Ukraine after the revolution of 1917 and others. It is concluded that in the modern era the term "intermedialism" is relevant because the person of the XXI century is influenced by many media, is intermedial in the broadest sense of the word.

Key words: intermedialism, literature, art, media, mediology

Увагу до інтермедіальних студій, що посилилася в останнє десятиліття в літературознавстві, можна пояснити кількома чинниками. По-перше, сучасна людина, яка живе в медіатизованому суспільстві, схильна досліджувати феномени, що постають на межі між науками, дисциплінами, видами діяльності й, зокрема, видами мистецтва. Наукове дослідження семантики порубіжжя корелює зі статусом самого дослідника, який звик осмислювати себе в центрі, на який спрямована інформація багатьох медіа в широкому розумінні цього слова (поки що будемо розуміти під цим словом джерело інформації взагалі). По-друге, початок XX століття

продемонстрував стрімкий розвиток гібридних видів мистецтва (на кшталт перформансу), які можна вивчати, добре знаючи ті елементи, з яких їх створено. По-третє, дається взнаки тенденція до зменшення ваги літератури як виду мистецтва, що зумовлено послабленням її пізнавальної функції: письменство перестало бути головним джерелом знання про світ. Щоправда, зворотнопропорційно збільшилася естетична функція художнього тексту, який часто має вихід на інші види творчості. По-четверте, дослідження інтертекстуальності як одного з панівних напрямів у сучасній науці в певному сенсі вичерпало себе, і науковця почали цікавити не зв'язки між текстами, а зв'язки тексту з «простими» видами мистецтва, такими, як живопис і музика, і складними, як, наприклад, кінематограф.

Усе це змушує розглянути інтермедіальність як маркер, що відображає тенденції розвитку сучасної цивілізації та культури. При цьому саме література порівняно з іншими видами мистецтва активніше акумулює в собі міжмистецькі зв'язки, тому дослідження аналізованого явища в музикознавстві чи мистецтвознавстві є не такими поширеними. Здатність слова, словесного образу відображати широкий спектр людських емоцій, думок, підсвідомих і свідомих порухів вкотре робить студії письменства актуальними і сучасними.

Обговорювана проблема неодноразово порушувалася в українському літературознавчому дискурсі (студії Лесі Генералюк [2], Елліни Циховської [9], Лариси Волощук [1], Віри Просалової [3] тощо), однак досі актуальною лишається проблема чіткої дефініції поняття «інтермедіальність» з урахуванням багатьох його аспектів у контексті теорії й філософії медіа. Це і визначає першу мету статті. Друга мета – виявити етапи та екстремуми взаємодії мистецтв в історії нової української літератури.

В історії науки існувало багато спроб наблизитися до адекватної номінації взаємодії мистецтв, запропоновані терміни розкривали окремі аспекти проблеми: інтеркорпоральність, інтерхудожність, транзакціонізм, трансмедіальність, інтерсеміотичність, інтеркультуральність, інтерсуб'єктність тощо.

Традиційно вважають, що термін «інтермедіальність» увів Ааге (Оге) А. Ханзен-Льове в статті «Проблема кореляції словесного та зображального мистецтв на прикладі російського модерну» (1983). Однак подальше дослідження генези поняття виявило, що ще в 1965 році Д. Хіггінс вжив слово «intermedia», під яким мав на увазі злиття кількох видів мистецтва. Сам Д. Хіггінс посилається на доробок письменника-романтика С.-Т. Кольріджа, який у 1812 році застосував слово «intermedium» у його автентичному значенні – «посередник» [9, с. 52]. Префікс «інтер» у цих лексемах означає «між», тобто дослівно «інтермедіальність» може бути перекладена на українську мову як «міжмедіальність». Термін утворився, очевидно, за аналогією до поняття «інтертекстуальність», коли актуальною стала потреба розмежування міжтекстових і міжмистецьких зв'язків.

Щодо складника «media», то він є множиною до слова «medium», що в перекладі з латини означає «середина», «середній». Цей корінь є твірною базою для слів, які згодом були адаптовані українською мовою: медіана, медіум, медієвістика, медіокритас, мас-медіа, мультимедіа тощо. Таке розгалужене словотвірне гніздо вводить поняття «інтермедіальність» до системи сучасної інтердисциплінарної термінологічної парадигми.

Варто зазначити, що прагнення порівнювати різні види мистецтва виникло в європейській цивілізації ще в античні часи, але лише наприкінці ХХ століття з'явилися передумови для появи й активного використання цього терміна. До цього спричинилася передусім трансформація уявлення про саме мистецтво, яке стали тлумачити як зливok інформації, повідомлення, месидж, виходячи з постструктуралістських викладів. Мистецтво – це медіа, посередник, точка «зустрічі» матеріального (фізичний носій інформації) та духовного (сама інформація). Терміни «взаємодія мистецтв», «синтез мистецтв», «взаємопроникнення мистецтв» вичерпали свій лексичний потенціал, зіткнувшись зі специфікою нових видів творчості (наприклад, нет-арт, стріт-арт), хоча й досі активно вживаються в мистецтвознавчих студіях. Шлях до інформаційного суспільства позначився технізацією багатьох сфер життя, зокрема, науки і мистецтва, які вимагали нової термінології, підвалини якої закладали ще структуралісти. Сучасна теорія медіа неодноразово намагалася перевести постановку питання в філософську площину [4], відштовхуючись від концепції М. Маклюєна, який своїм висновком «Medium is the message» спровокував появу цілого філософського дискурсу. На думку дослідника, «засіб комунікації (медіа) є повідомленням [...] це означає, що особистісні й соціальні наслідки будь-якого засобу комунікації, тобто будь-якого нашого розширення назовні, витікає з нового масштабу, що його приносить кожне таке розширення або нова технологія» [Цит. за вид.: 4, с. 11]. Щоправда, в започаткованому дискурсі «модальності» медіа (Л. Елестрьом) у значенні виду мистецтва відведено не першорядну роль.

Існують різні погляди на кореляцію понять «інтермедіальність» та «інтертекстуальність». Одні дослідники вважають «інтермедіальність» гіпонімом до поняття «інтертекстуальність», решта зараховують ці терміни до окремих галузей науки. Очевидно, друга позиція має більше аргументів, оскільки міжмистецькі зв'язки мають ширший контекст, вимагають від дослідника більшої ерудиції й спеціальної підготовки.

З огляду на все, сказане вище, видається важливим конкретизувати визначення поняття «інтермедіальність». За А. Ханзен-Льове, інтермедіальність – це переклад (з мови одного виду мистецтва на мову іншого) в межах однієї культури або об'єднання між різними елементами мистецтва в мономедійному (література, живопис тощо) або мультимедійному (театр, кіно тощо) тексті [3]. Отже, ключовим словом у цій дефініції є «переклад», однак, як показує практика, переклад є складником концепту з ширшим семантичним полем – взаємодія. Тому коректним буде визначення однієї з провідних дослідниць інтермедіальності в російському літературознавстві Н. Тішуніної: «У вузькому сенсі інтермедіальність – це особливий тип внутрішньотекстових взаємозв'язків в художньому творі, що базується на

взаємодії художніх кодів різних видів мистецтва» [6]. В українському літературознавстві альтернативною є дефініція В. Просалової: «Інтермедіальність – це спосіб кореляції мистецьких явищ, наявність у художньому творі елементів, транспонованих з інших видів мистецтва» [5, с. 26].

Крім того, слід враховувати, що інтермедіальність – це не тільки явище культури, а й методологія літературознавчого аналізу, який базується на типології міжмистецьких зв'язків. Серед багатьох запропонованих, на нашу думку, слушною є типологія А. Ханзен-Льове, в якій інтермедіальність виявляється на таких рівнях: 1. Перенесення мотивів із однієї художньої форми в іншу. 2. Переклад конструктивних принципів, коли прийоми із одного виду мистецтва переносяться в інше. 3. Проекція концептуальних моделей, що «експліцитно сформульовані у вигляді теоретичного дискурсу або імпліцитно реконструйовані з нарративних чи імагінативних текстів, на художні, музичні чи кіно-тексти, які завдяки цьому зберігають характер "апелативних" чи демонстративних артефактів» [8, с. 40–42].

Огляд історії нової української літератури дає підстави виділити періоди, коли інтермедіальність ставала концептуальним елементом, який з'єднував різні види мистецтва. Рівень потреби в інтермедіальності, ступінь її наявності в культурі пропонуємо означувати поняттям «індекс». Отже, зростання індексу інтермедіальності вперше виразно помічаємо в творчості Т. Шевченка – поета, художника, чудового виконавця українських народних пісень. Дослідження цієї проблеми пропонує Леся Генералюк у монографії «Універсалізм Шевченка» [2]. Актуалізація міжмистецьких зв'язків безпосередньо пов'язана із масштабами універсального художнього мислення поета-пророка.

Вдруге індекс інтермедіальності досягає екстремуму на межі XIX–XX століть у період стрімкого розвитку модернізму. Леся Українка, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Михайло

Коцюбинський, поети-молодомузівці розширювали межі мистецького світобачення за рахунок «простих» мистецтв, передусім музики та живопису. Звернення митців до зображення Суб'єкта, що лежить в основі модернізму, ініціював естетичний пошук.

Третім періодом, на який варто звернути увагу, – 20–30-ті роки XX століття. Революція і громадянська війна, повернення до мирного життя митців Розстріляного відродження, захоплення надією на прихід нової ери створювали умови для розвитку всіх сфер художньої творчості й перегуки між ними. Одним із найцікавіших явищ того часу слід назвати поезомалярство футуристів. Не останню роль зіграв і кінематограф, який оновив мистецтво загалом.

Четвертий етап – українська еміграційна література, представлена іменами Є. Маланюка, Оксани Лятуринської, Емми Андіївської, Віри Вовк, Святослава Гординського тощо. На цю тему написана монографія Віри Просалової «Інтермедіальні аспекти новітньої української літератури» [5].

Інтермедіальність у творчості українських шістдесятників заслуговує на окрему увагу. Аналіз письменства тих часів відкриває опозицію *естетика/ідеологія*. Важливим складником естетики стає інтермедіальність, яка об'єднує представників різних мистецтв, формує специфічну духовну атмосферу (наприклад, діяльність клубу «Сучасник»). Зростання індексу відбувається завдяки прагненню употужнити естетичну функцію літератури, яка протиставляє себе панівній ідеології.

І, нарешті, не можна оминати інтермедіальність епохи постмодернізму, коли поняття медіа дістає нового осмислення, а мистецький твір розглядається як одне з джерел інформації.

Пропонований теоретичний огляд проблем інтермедіальності, на нашу думку, дає можливість переконатися в актуальності й перспективності дослідження міжмистецьких кореляцій в українській літературі XIX–XX століть, а також у добу постмодернізму, коли сама постать людини стає інтермедіальною в найширшому значенні цього слова.

Література

1. Волошук Л. Інтермедіальність як прояв міжмистецької поліфонії у новелах Ольги Кобилянської//Синопсис: текст, контекст, медіа. 2017. № 1. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/20991> (дата звернення: 15.10.2018).
2. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. URL: <https://www.twirpx.com/file/1859549/> (дата звернення: 15.10.2018).
3. Исагулов Н. В. Интермедиальность как предмет научных исследований//Поэтика интермедиальности в английском романе начала XX века (Э. М. Форстер «Куда боятся ступить ангелы»; С. Моэм «Луна и грош»). Донецк, 2011. С. 12–19. URL: http://www.intermediality.info/2013/05/blog-post_10.html (дата звернення: 13.08.2018 13:39).
4. Петренко Д. В. Философия медиа: от имени к концепту. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/125153/1/10-14.pdf> (дата звернення: 15.10.2018).
5. Просалова В. А. Интермедиальные аспекты украинской литературы. Донецк – Винница : Донну, 2015. 153 с.

6. Тишунина Н. В. Методология интермедиального анализа в свете междисциплинарных исследований//Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. Матер. междунар. научн. конф. 18 мая 2001 г. Санкт-Петербург: 2001. Вып. 12. URL: <http://anthropology.ru/ru/text/tishunina-nv/metodologiya-intermedialnogo-analiza-v-svete-mezhdisciplinarnyh-issledovaniy> (дата звернення: 16.10.2018).
7. Хамина А. Теория интермедиальности: проблемы и перспективы. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-intermedialnosti-v-kontekste-sovremennoy-gumanitarnoy-nauki-1> (дата звернення: 16.10.2018).
8. Ханзен-Лёве О. А. Интермедиальность в русской культуре: От символизма к авангарду. Москва : РРГУ, 2016. 450 с.
9. Циховська Е. Теоретичні дилеми поняття інтермедіальності//Слово і час. 2014. № 11. С. 49–60.

References

1. Voloshchuk I. Intermedialnist yak proyav mizhmisteckoi polifonii u novelax olgi kobilyanskoi//Sinopsis: tekst, kontekst, media. 2017. № 1. Url:<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/20991> (data zvernennya: 15.10.2018).
2. Generalyuk I. Universalizm Shevchenka: vzajemodiya literaturi i mistectva. url: <https://www.twirpx.com/file/1859549/> (data zvernennya: 15.10.2018).
3. Isagulov N. V. Intermedialnost kak predmet nauchnykh issledovaniy//Poetika intermedialnosti v anglijskom romane nachala XX veka (E. M. Forster, "Kuda boyatsya stupit angely"; S. Moem, "Luna i grosh"). Doneck, 2011. S. 12–19. Url: http://www.intermediality.info/2013/05/blog-post_10.html (data zvernennya: 13.08.2018 13:39).
4. Petrenko D. V. Filosofiya media: ot imeni k konceptu. Url: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/125153/1/10-14.pdf> (data zvernennya: 15.10.2018).
5. Prosalova V. A. Intermedialni aspekti ukraïnskoi literaturi. Doneck–Vinnicya : Donnu, 2015. 153 s.
6. Tishunina N. V. Metodologiya intermedialnogo analiza v svete mezhdisciplinarnykh issledovaniy//Metodologiya gumanitarnogo znaniya v perspektive xxi veka. Vypusk 12. mater. mezhdunar. nauch. konf. 18 maya 2001 g. Sankt-peterburg: 2001. Url: <http://anthropology.ru/ru/text/tishunina-nv/metodologiya-intermedialnogo-analiza-v-svete-mezhdisciplinarnyh-issledovaniy> (data zvernennya: 16.10.2018).
7. Chaminova A. Teoriya intermedialnosti: problemy i perspektivy. Url: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-intermedialnosti-v-kontekste-sovremennoy-gumanitarnoy-nauki-1> (data zvernennya: 16.10.2018).
8. Chancen-Lyove O. A. Intermedialnost v russkoj kulture: ot simvolizma k avangardu. Moskva: RGGU, 2016. 450 s.
9. Cichovska E. Teoretichni dilemi ponyattya intermedialnosti//Slovo i chas. 2014. № 11. S. 49–60.

Савчук Григорій Олегович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: gsavchook@bigmir.net; <https://orcid.org/0000-0003-2690-0915>

Савчук Григорий Олегович, кандидат филологических наук, доцент кафедры истории украинской литературы, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: gsavchook@bigmir.net; <https://orcid.org/0000-0003-2690-0915>

Savchook Grygoriy, PhD in Philology, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Literature, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: gsavchook@bigmir.net; <https://orcid.org/0000-0003-2690-0915>